

Markója Csilla

WILDE JÁNOS ÉS MAX DVORÁK

AVAGY BESZÉLHETÜNK-E BUDAPESTI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ISKOLÁRÓL¹

Wilde János, vagy ahogy őt később ismerték, Johannes Wilde, a világhírű magyar Michelangelo-kutató, a londoni Courtauld Intézet igazgatóhelyettes professzora, aki az elsők között vetett be egy műtárgy vizsgálatánál röntgensugarat, 1914 nyarán még csak 23 éves, frissen végzett bölcsészhallgató. Igen boldog, mert a magyar Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumtól 1200 korona ösztöndíjat kapott római tanulmányokra. A háború azonban megakadályozta utazását és előljárója a Szépművészeti Múzeumban, Petrovics Elek bölcsebbnek látta a nagyreményű fiatalot inkább Bécsbe, Max Dvořák professzorhoz küldeni. Felterjesztésében így fogalmazott: „Wilde úr így a mai viszonyok között – mielőtt még doktori vizsgálatát letenné – eddigi egyetemi tanulmányainak kiegészítése és betetőzése végett a bécsi egyetemen, és ott első sorban Max Dvořák tanárnak művészettörténeti előadásait és semináriumát óhajtaná a most következő tanévben látogatni, s azzal a közléssel fordult hozzám, hogy eszközöljem ki számára ehhez Nagyméltóságod kegyes támogatását. Wilde János úr, aki a budapesti egyetemnek kitűnő hallgatója volt, egy évi múzeumi munkássága alatt a művészettörténeti szakmára való komoly és kétségtelen hivatottságának olyan bizonyosságát adta, amely teljesen igazolja azt a bizalmat, melyet nagyméltóságod az utazási segély engedélyezésekor belé helyezett, s egyszersmind őt a további támogatásra is érdemessé teszi. Joggal lehet így remélni, hogy a nevezett azt az alkalmat, mely reá nézve a bécsi egyetem látogatásával nyílik meg, jól fogja gyümölcösöztetni, a Dvořák tanárnak vezetése alatt, aki úgy rendszerének kiválóságánál, mint előadásainak ösztönző és termékenyítő hatásánál fogva elismert kitűnő nevelője a művészettörténet tanulóinak, igen értékes és majdan hasznos szolgálatokra hivatott szakértővé fog fejlődni.”² Személyesen Dvořákhhoz másik kitűnő kollegája ajánlotta be, Meller Simon, aki 1910-től irányította a Szépművészeti Múzeum – vezető szakmai műhelynek számító – Grafikai Osztályát. Wilde nemsokára megkezdte tanulmányait Bécsben. Erről így számolt be, némileg viháncolva, családjának: „Drága Otthoniak, megint Schönbrunnból jövök

¹ A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Művészettörténeti Intézetében dolgozik, a Tudománytörténeti Kutatócsoport vezetőjeként és hálás köszönettel tartozik Marosi Ernő professzornak, Tímár Árpádnak és Bardoly Istvánnak szövege lektorálásáért.

² SzM Irattár, 1914/1051. és 1915/580. – vö.: Wilde János családjának írt levelei 1915–1917. *Wilde és a bécsi iskola 1.* Szerk. Markója Csilla, Bardoly István, Körber Ágnes. *Enigma*, 21, 2015. no. 83. 92.: 4. jegyzet, illetve: Bardoly István: Adalékok Wilde János életéhez és tevékenységéhez (1918–1922). *Wilde és a bécsi iskola 2.* Szerk. Markója Csilla, Bardoly István, Körber Ágnes. *Enigma*, 21, 2015. no. 84. 103.

be, a legszebb itteni nyaralás, kicsit korábban, mert be akarok menni az Apparátba [a tanszéket hívták így – M. Cs.] átadni Zimm[ermann]nak a Meller által küldött kéziratot és levelet. Délelőtt, a beíratás megtörténte után már ott voltam, az asszisztens fogadott nagyon kedvesen. Tudott már a jöttömről, Dvořák figyelmeztette, aki pár napra elutazott. Nagyon mulatságos volt, hogy a beszélgetés második percében már Strzygowskiak rontottunk.”³ Az utolsó tagmondat mindent elárul a bécsi tanszéki viszonyokról, az asszisztens pedig Karl Maria Swoboda volt, aki alig hat év múlva – a már emigrációba kényszerült – Wildével együtt rendező sajtó alá a fiatalon elhunyt Dvořák hatalmas írásos hagyatékát, s ezzel lezárul a bécsi iskola talán legragyogóbb időszaka. S meghiúsul valami más is – amit Paul Stirton egy budapesti művészettörténeti iskola lehetőségének nevezett. Ezeknek a csodálatos és szomorú, háború, forradalom, megtorlás jelölte éveknél a történetéről tudhatunk meg valami személyeset az *Enigma* mostani, négy kötetesre tervezett forráskiadványából, mely – más dokumentumok mellett – bőséges válogatást közöl Wilde János szakmai és magánlevelezéséből. E primér források révén megelevenednek a budapesti Szépművészeti Múzeum és a híres bécsi iskola mindennapjai éppúgy, mint a művelt osztrák arisztokraták, Wilde későbbi barátai világa, egyáltalán a háborús Bécs, mely nem sokkal később már magyar emigránsok sokaságát kellett, hogy fogadja. Wilde az olasz rézkarc kezdeteiről írt disszertációja befejezése után nem igazán akart visszatérni Bécsbe – a Tanácsköztársaságban Budapesten vállalt szerepe miatt mégis erre kényszerült. Második bécsi tartózkodása során mindvégig reménykedett a hazatérés lehetőségében, noha ugyanaz a Petrovics Elek, aki annak idején annyira szorgalmazta bécsi tanulmányait, immár egy egészen másfajta levelet volt kénytelen írni neki. Ebben a „Szépművészeti Múzeum tisztviselőinek a Tanácskormány alatt tanúsított magatartásával kapcsolatban kirendelt bizottság” kihallgatásait követő miniszteri döntésről tájékoztatta: „Minthogy Tekintetességnek a vezetésem alatt álló intézet kötelekében való megmaradását a Miniszter Úr nem tartja kívánatosnak, rendelkezni fog a múzeumtól mielőbb leendő elhelyeztetése iránt. Az Önre vonatkozó miniszteri leíratot csatoltan megküldöm. Tisztelettel Budapest, 1920. szept. 20. Petrovics Elek.”⁴ Az áthelyezés ügye végül évekig húzódott, így Wilde tulajdonképpen nem emigrációban, hanem fizetés nélküli szabadságon, de a Szépművészeti Múzeum kötelekében tartózkodott másodjára az osztrák fővárosban. 1922-ben végkielégítéssel bocsátották el állásából, mindenki úgy gondolta, hogy olcsón megúszta, amit annak is köszönhetett, hogy kollegái kiálltak mellette, jóhiszeműségére, apolitikusságára, szakmai korrektségére hivatkozva. Wildét első körben csak a Moravcsik-féle idegklinikán tudták kihallgatni. Ottani orvosa, Schuster Gyula, már korábban is kezelte, így elképzelhető, hogy nem egyszerűen csak bújkált az intézményben, hanem a Tanácsköztársaság alatt és után történtek igazán megviselték. Noha Bécsben Max Dvořák tárt karokkal várta, ő önszántából nem vált volna meg az otthoni szakmai közegetől – így mégis kezdetét vette életfogytiglan tartó és önkéntesnek azért korántsem nevezhető emigrációja.

³ Uo., 99–100.

⁴ Bardoly 2015. i. m. 116–117.

1921. február 9-én a következő sorokat vetette papírra Khuen-Belasi gróf grusbachi kastélyában: „Borzasztó szomorú hírt kell közölnöm, Dvořák professzor úr, az én drága jó tanárom, tegnap este agyszélhűdésben hirtelen meghalt. Most nem tudok arról beszélni, milyen szörnyű ez a valóság, drága Otthoniak ugyanis tudni fogják, csak röviden elmondom még a körülményeit. Mihelyt lehetséges lesz, írni fogok kimerítően. Vasárnap este érkezünk meg együtt ide. Az ő akarata volt, hogy elkísérem az egy hetes szabadságára, melynek olyan nagyon örült. Khuen is velünk utazott abban a boldog tudatban, hogy évek óta először tölthet egy egész hetet háborítatlanul otthon. – Nagyon nehezen írok tovább. Csak 24 órát töltöttünk így együtt – Hétfőn este egy óra után mentünk feküdni, egy legjobb hangulatban töltött hosszú nap után. A professzor úr igen jól érezte magát, kedvesen és bölcsen beszélt mindenkivel – és tegnap reggel, mikor az inas fölkelteni ment, az ágya mellett a földön fekvő taláta eszméletlenül. Az orvos egy negyedórán belül kéznél volt, megpróbált minden lehetőséget, emberfölöttien dolgozott, de nem érhetett már el semmit. A vérkiömlés a kisagyban túlságosan erős volt, rögtön teljes bénulás állott be s nekünk nem maradt már egyéb kötelességünk, mint az állat felhúzával tartani, hogy a visszaeső nyelv a légzést meg ne akadályozza. Nem mozdultunk mellőle egész a végig. [...] Isten Velük, édes jó Otthoniak. A kert olyan gyönyörű az ablak alatt, a sötét fenyők megrakva frissen esett hóval és a nap olyan békésen süt. Ilyen szépen gyászolják a szegény jó professzor urat. Csókkal Bundsi.”⁵

Noha ez a levél, néhány másikkal egyetemben német nyelvre fordítva már 2010-ben napvilágot látott, ráadásul a legadekvátabb helyen, a *Wiener Jahrbuch*ban,⁶ a benne foglaltak olyannyira visszhang nélkül maradtak, hogy a legújabb Dvořák-szövegkiadás kétszáz oldalas bevezetőjének életrajzi részében⁷ sem Khuen gróf, sem Wilde János nem tárgyalatik érdemben, holott közel sem nevezhető véletlennek, hogy épp ők ketten álltak a halálos ágyánál. Így nem tudhatunk meg semmi személyeset arról a kapcsolati hálóról sem, mely a világhírű bécsi művészettörténészt egyfelől a progresszív Monarchia-beli arisztokráciához (köztük az osztrák műemlékvédelmi szervezetben, a Zentral-Kommissionban tevékenykedő gróf Lanckorońskihoz)

⁵ *Enigma*, 21. 2015. no. 84. 169–170.

⁶ Kókai Károly: Briefe von Johannes Wilde aus Wien, Juni 1920 bis Februar 1920. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 59. 2010. 219–234. A Kókai által készített levélközlés sajnos néhány kisebb hibával látott napvilágot, így pl. az Ernesta név helyett valójában Ernst von Garger beceneve áll olaszosan: Ernesto. Az *Enigma* folyóirat *Wilde János és a bécsi iskola* címmel megjelent számaiban közreadott levélkiadásokban a több száz levél szereplőinek kilétét is sikerült szinte teljes körűen tisztázni, vö.: Wilde János családjának írt levelei 1915–1917, *Enigma*, 21. 2015. no. 83. 92–135.; Wilde János családjának írt levelei 1920–1921. *Enigma*, 21. 2015. no. 84. 125–174.; Wilde János családjának írt levelei 1922–1923. *Enigma*, 21. 2015. no. 85. 11–75. A leveleket közreadta: Markója Csilla, Bardoly István. [továbbiakban: *Enigma*, no. 83., 84., 85.]

⁷ Max Dvořák: *Schriften zur Denkmalpflege*. Gesammelt und kommentiert von Sandro Scarrocchia. Wien – Köln – Weimar, 2012. 848 p.

másfelől a magyar művészettörténészek azon csoportjához fűzte, akik ebben az időben a budapesti Szépművészeti Múzeumban dolgoztak. Pedig ez a kapcsolatrendszer Dvořák számára nem csupán inspiráló volt, hanem életműve fennmaradásának záloga is, hiszen a szellemtörténész Dvořákot az életműkiadás öt kötetében és azok előszavaiban Wilde János konstruálta, teremtette meg az utókor számára. Hogy a posztumusz életműkiadásnak mekkora szerepe volt például a magyar Dvořák-recepcióban (melynek szövegdokumentumait az *Enigma* Wilde-kiadásának 4. kötetében adjuk közre), jól mutatja Szépművészeti-beli kollegája, Hoffmann Edith visszaemlékezése, aki noha hallgatta Bécsben Dvořákot, igazán csak évekkel később, e korpusz révén került a hatása alá: „Csak egyetemi éveim után volt rám hatással Max Dvořák, a bécsi egyetem művészettörténeti tanára. Először inkább személyes hatása volt igen nagy, írásainak szellemtörténeti újszerűsége csak évekkel később ragadott meg és változtatta át egész felfogásomat.”⁸

Wilde így folytatja beszámolóját Dvořák halálának körülményeiről: „Miután ott mindent elintéztünk, tegnap hajnalban bejöttünk a gróffal Grusbachból a gyászmisére az első vonattal, úgy, hogy a pályaudvarról még éppen elértünk a Jezsuita-templomhoz – Dvořák legkedvesebb bécsi templomához – 11 órára a gyászmiséhez. De ehhez nekem 3 órakor kellett felkelnem és 2 órát menni kocsin éjszaka; délután az özvegnél vacsoráig, este Swob[odá]nál 1 óráig – így nagyon fáradt voltam már és nem is jutott időm az írásra. Különben is mindent, ami az utolsó 10 napban történt velem, nem tudnám leírni még magamnak sem, édes Otthoniak, majd ha egy hónap múlva hazamegyek, szóval fogok elmondani mindent. Olyan csodálatos idő volt ez – Isten akarata volt, hogy ezek történjenek velem.

Most itt vagyok Bécsben egy-két napig a legszükségesebb dolgok elintézésére, de a hét végén, legkésőbb hétfőn megint visszamegyek Emmahofra. Guby is csak ma este érkezik meg vissza Németországból, pedig vele igen fontos közös tennivalók várnak. Ma Lanckoroński grófnál, a volt főkamarsznál, Dv[orák] régi atyai barátjánál voltam ebéden, akinek sok mindenről kellett beszámolnom. Délelőtt volt Schlosser nekrológusa az egyetemen. Most nagyon pontosan be van osztva az időm, mert sokat kell végezni. Az özvegy (kizárólag) Swobodára és énrám bízta az óriási hagyaték kezelését és kiadását, Khuen lett a gyerekek gyámja. Itt van az utód kérdése is – igen-igen fájdalmas persze most foglalkozni az evvel kapcsolatos személyi kérdésekkel, mégis meg kell tenni, nehogy később szemrehányással illethessük magunkat, hogy elmulasztottunk valamit. A kérdés lehetetlenül nehéz, valamennyire kielégítő megoldása majdnem lehetetlen.”⁹

Az utódlás dolgát a bécsi tanszéken Wildééknek nem sikerült elképzeléseiknek megfelelően rendezni – a tanszékvezetői posztot végül Julius von Schlosser nyerte el, akiről a Dvořák-tanítványok véleménye lesújtó volt. A magyar sajtó így számolt be az eseményekről: „A tragikusan és oly fiatalon elhalt Dvořák professzor helyére a bécsi egyetem filozófiai kara Wilhelm Pinder tanárt, a lipcsei egyetem ismert művészet-

⁸ *Új könyvek könyve*. Szerk. és bev. Kőhalmi Béla. Budapest, 1937. 156.

⁹ *Enigma*, no. 84. 170-171.

történeését hívta meg. Pindernek nemrég érkezett meg Bécsbe a – tagadó válasza. Ő is, más németországi tudósok is nyilván a rossz osztrák valuta miatt húzódoznak Bécsből, ahova tanárnak eljutni még nemrég is a legnagyobb öröm és dicsőség volt.”¹⁰ Wildéék jelöltje azonban Wilhelm Köhler volt: „Azt hiszem írtam már, hogy Köhler elfogadta a meghívást, helyesebben elvben igent mondott és nemsokára idejön tárgyalni. Vele mégis egy Dvořák tanítvány kerülne közénk (Dvořák volt első asszisztense), ha már Schlossert úgyis le kell nyelnünk. Egyébként semmi fontos újság. Márc. 9-én lesz a Dvořák Verein Generalversammlungja, amelyen felolvasunk egy publikálatlan kéziratot.”¹¹ De a remények hamar szétfoszlanak: „Kedd óta itt vannak a gróf és a grófnő és Köhler, és minden napra jut valami, sőt rendszeren több megbeszélés, vacsora stb. Kedden Swobéknál, szerdán a Sacherben és utána Schönborn grófnénál (zenével). [...] Ma estére maradt még Köhler búcsúztatása a Frau Professornál [Dvořák özvegye – M. Cs.], ahol megint mind együtt leszünk. [...] Köhler jövele minden tekintetben örömet jelentett. Okos, becsületes, szimpatikus ember, aki a dolgot tényleg mint szent kötelességet nézi, úgyhogy ha nem marad itt, az igazán nem rajta fog múlni. A helyzet t. i. most sokkal komplikáltabb, mint tavaly volt, a faktorok száma, amelyektől a szerencsés megoldás függ, megsokszorozódott.”¹² – írja 1922. március 17-én Wilde Budapestre, majd nem sokkal később lemondóan így referál: „A Lehrkanzel-ügy rosszul áll, valószínűleg Schlózi egyedül lesz a tanár (Köhler elesik) – de már ennek a megoldásnak is örülni kell, mert a másfél év óta tartó fejtelenség tarthatatlan. Így az ősszel átvonulok a Dvořáktól kiutalt régi szobámba, ahol egyedül lévén nyugodtan dolgozhatok majd.”¹³ Mint arra a most közreadott Wilde-levelekből fény derül, a Dvořák-életműkiadás talán többet köszönhet Khuen grófnak és más főúri támogatóknak (így pl. az említett gróf Lanckorońskinak, akinek Wilde által írt nekrológiát az *Enigma* 85. számában közöljük), akik Wilde számára a pénzügyi háttérrel biztosították, mint Dvořák asszisztensének, Karl Maria Swobodának, aki végül a filológiai munkában kevéssé, a közösen jegyzett előszó megszövegezésében pedig – legalábbis a jelenleg feldolgozott források alapján úgy fest –, érdemben nem vett részt. „Ernesto, Mikula, a gróf [Ernst von Garger művészettörténész és felesége, illetve Khuen-Belasi gróf – M. Cs.] mind nagyon vigyáznak rám és nem történhet köztük semmi bajom. Swobodában is igazi barátot találtam” – írja 1921. február 15-én Wilde,¹⁴ majd március 12-én így számol be a munka elkezdéséről: „Most készítem sajtó alá Dvořák utolsó nagy munkáját, a Bruegelt, és hétfőn kezdjük Swob[odá]val a hagyaték első átnézését és katalogizálását. Eddigi becslésünk szerint az irodalmi hagyaték 200 000 (!) lapból áll. Emellett az óriási levelezés, a kb. 6000 kötetes könyvtár. Elég munka.”¹⁵ De a további levelek már

¹⁰ Dvořák utódjának kérdése a bécsi egyetemen. *A Műbarát*, 1, 1921, 18. 323.

¹¹ *Enigma*, no. 85. 19.

¹² Uo., 22.: 57. jegyzet.

¹³ Uo., 35.: 97. jegyzet.

¹⁴ *Enigma*, no. 84. 172.

¹⁵ MNG Adattár, 20151/1979/32/12.

inkább arról tudósítanak, hogy miközben Wilde napi több órát dolgozik a bécsi tanszéken a hagyatékkal, „Swob” a habilitációs dolgozatát írja, vagy utazik, így az első megszövegezett előszót, melynek különben stílusa is Wildére vall, és amit Padovában egyedül fejezett be 1923. október 1-én, úgy kell jóváhagyásra Swoboda után küldenie: „A Vorwortot most adtam föl express Swob[odá]nak.”¹⁶ Khuen gróf oly mértékben szíven viselte Dvořák hagyatékának sorsát, hogy még közbenjáró levelet is írt a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amelyben Wilde számára újabb fizetés nélküli szabadságot próbált kieszközölni. Kérése árulkodó részleteket tartalmaz a munkamegosztásról: „Doktor Wilde János, a budapesti Szépművészeti Múzeum asszisztense nem csak tanítványa, hanem közeli barátja is volt az előző évben elhunyt Dvořák professzornak. Az atyaként szeretett tanár és mester iránti odaadó hűségéből és hálából, valamint a gyermekei iránt érzett szeretetből kifolyólag azonnal késznek mutatkozott arra, hogy dr. Swobodával, Dvořák asszisztensével a hagyatékot feldolgozza. Én magam szívesen vettem ezt a baráti és valóban megindító önzetlenséget (mivel semmiféle honoráriumot nem volt hajlandó elfogadni), nem csak azért, mert Wilde, ugyanúgy, mint Swoboda, tanára iránti szeretetből ingyen csinálja, hanem amiatt is, mert az utolsó időkben aligha állt bármely diákja – személyes és tudományos szempontból is – a szegény professzorhoz közelebb, mint dr. Wilde. A nővéremmel együtt az utolsó pillanatig a jelentős tudós mellett álltak, amikor emmahofi kastélyomban kilehelte lelkét. Dr. Wilde és én még Dvořák életében korrigáltuk a nemrégiben megjelent, id. Pieter Breughelről szóló pompás kötetet. Dr. Wilde minden kérdésben Dvořák bizalmasa volt és a professzor asszisztensén, Swobodán kívül nem ismerek senkit, aki annyira alkalmas volna a hagyaték feldolgozására, mint Wilde. Sőt, úgy vélem, hogy bizonyos pontokon Wilde pótolhatatlan volna számunkra. [...] Mindketten, főként Wilde, szinte az egészségük veszélyeztetésével [tevékenykednek], ami engem két ízben is arra indított, hogy minden baráti energiám igénybe vételével dr. Wildét a gyógyulás útjára tereljem, míg aközben is munkájának szentelte magát. Wilde olyan mértékben beledolgozta magát az anyagba (már az írás kiolvasásának megtanulása is sok időt vett igénybe), és különösen a munkának egy bizonyos részébe, amelyet ő vett magára, hogy ha másra kellene bízunk, az az idei év szinte minden eredményének elvesztésével járna.”¹⁷

A levélből (aminek teljes szövegét szintén közreadtuk az *Enigma* 84. számában), nem csupán az derül ki, hogy Dvořák kéziratait érdemben Wilde olvasta ki és rendezte sajtó alá, de az is, hogy Khuen gróf, amennyire ideje engedte, a koncepció kidolgozásában is részt vett a különböző kiadásokkal kapcsolatban, s hogy Dvořák utolsó éveiben ők ketten a legközelebbi munkatársak, és talán az egyedüli szellemi partnerek közé tartoztak. A Dvořák-Verein életre hívása ugyanis Dvořák relatív elszigeteltségéről is árulkodik, arról, hogy a bécsi iskola riegli hagyományai valamiféle védelemre szorultak már akkor is, amikor az a nagy ívű elmélet – a művészet-fogalom historizálása –, amit ma a bécsi iskola szellemtörténeti korszakának

¹⁶ *Enigma*, no. 85. 67.

¹⁷ *Enigma*, no. 84. 124.

produktumaként tartunk számon és ami tulajdonképpen csak Dvořák utolsó néhány évében, illetve posztumusz, tanítványai kiadás-konceptiójában kezdte elnyerni azonosítható formáját, még csak csíráiban létezett.

Sandro Scarrocchia, az említett Dvořák-előszó szerzője Khuen nevét csupán egyszer írja le, mint olyan tanítványt, aki azokban az időkben, amikor a művészettörténetet cseh származása miatt nacionalista színezetű támadások érték, támogatón lépett fel, és pedig anyagilag is, professzora mellett, amely támogatás rendszeres grusbachi meghívásokban öltött testet – azonban további részleteket nem tudunk meg tőle a különös, a Khuen-Héderváry család révén magyar rokoni szálakkal rendelkező grófról. Ami a nacionalista színezetű támadásokat illeti, korabeli adalékkal szolgálhatunk a *Pesti Napló* 1920. november 20-ai számából: „A bécsi egyetemről kidobták a cseheket. Bécsi tudósítónk telefonjelentése szerint nagy feltűnést keltett, hogy a keleti kereskedelmi akadémián ma reggel az előadások megkezdése előtt, a prágai tüntetésekre való tekintettel, a hallgatóság elénekelte a »Deutschland, Deutschland über Alles«-t. Mikor egy cseh hallgató az ének alatt nem állott fel, kidobták és megverték. A bécsi egyetemről és az akadémiákról az összes cseheket kitiltották s a legközelebbi napokban nagy tüntetés készül a csehek ellen, amelyhez a bécsi magyarok testületileg csatlakoznak.”¹⁸

Gróf Karl Khuen-Belasi központi figurája annak a felvilágosult, nagy műveltségű, és politikailag meglepően radikális nézeteket valló arisztokrata körnek, mely akkoriban Dvořákot, s az ő révén Wildét támogatta – s e támogatások nem csupán politikai vagy személyes szimpátiáknak szóltak, hanem az osztrák művészettörténet egyes intézményeinek is. Így például Khuen gróf alapítványaként, s később vezetésével működött az előbb már említett Dvořák-Verein, amit 1920-ban hoztak létre a bécsi művészettörténeti iskola finanszírozására – az egyesület alapító okirata, melynek egy nyomtatott példánya Wilde hagyatékában maradt fent, s melynek szövegét az *Enigma* 84. száma közli,¹⁹ egyben azokat a vélekedéseket is cáfolja, melyek szerint a „Wiener Schule”, mint fogalom, valamiféle utólagos konstrukció lenne. Wilde lelkesen várta az egyesület alapító ülését, az új fontos kapcsolat, Khuen gróf miatt is: „A hét végén különben valószínűleg látni fogom, mert akkor lesz a Dvořák Verein első előadóülése (Dvořák előadásával Dürer Apokalipsiséről) – azon csak ott lesz Khuen.”²⁰ Megismerkedésükről pedig így számol be: „Már harmadik hete vagyok itt, mint Dr. Karl Graf Khuen-Belasi (a volt magyar miniszterelnök unokaöccse, nőtlen, ca. 40 éves) vendége és művészettörténeti oktatója, és mondhatom, kitűnően érzem magam. Egy gyönyörű parkos kastélyban lakom (erdő közepén), barátságos, finom úriemberek közt, akik teljesen tiszteletben tudják tartani az emberi függetlenséget. A lekötöttségem annyi, hogyha a gróf itthon van, esténként együtt olvasunk vagy beszélgetünk művészettörténetről, ami dilettáns kedvtelése

¹⁸ *Pesti Napló*, 1920. november 20. 4.

¹⁹ *Enigma*, no. 84. 24–26.

²⁰ Uo., 24.: 1.: jegyzet.

a grófnak, aki különben meglepően művelt, okos ember, Dvořáknak tanítványa és legnagyobb tisztelője. (Dvořák az idén februárban az egész családjával 2 hétig volt itt vendége.) Monarchista bolsevikinek nevezi magát, ami annyi tesz, hogy nagy vagyona dacára kapitalizmus ellenes. Kultúra terén pedig ultramodern. A könyvtárában - 8000 kötet! - többek közt 2 példányban találtam meg a *Theorie des Romanst*. Minden tekintetben a legszabadabban nyilvánítok előtte véleményt, és mindig nagyon érdeklő az, amit mondok. A művészetben lelkes híve Kokoschkának, ami sokkal többet jelent, mintha nálunk Ady híve volna. Írtam már, hogyan kerültem hozzá. Dvořák még újév táján megkérte, hogy interveniáljon otthon az én érdekeimben. Ezt ő, miután a bécsi angol misszió útján megtudta, hogy betegem a Hor[ánszky]. u. 26. alatt tartózkodom, olyan kitartással végezte hónapokon át, hogy az valósággal bámulatos. A titkár megmutatta pl. a válaszokat, amelyeket pl. Kövess, Dani, Ullmann Adolf stb. küldtek a leveleire. S ez mind örült komplikáltan menő küldöncök útján, egyszer meg is büntették miattam levélcsempészés miatt. Valahányszor kapott valami hírt, azt rögtön Dvořáknak is megírta. Nem furcsa ez? A főpont ebben is Dvořák. Leírhatatlan, hogy milyen kedvesen fogadott. Azt mondta, áldja a két magyar forradalmat, mert azok visszajuttattak engem hozzá.”²¹

A Lukács György művére név nélkül tett utalás pontosan jelzi, hogy Dvořák és barátainak szenvedélyes támogatását Wilde nem csupán lenyűgöző intellektusának és személyes varázsának köszönhette, hanem annak a bonyolult mintázatú szellemi hálózatnak is, mely a gondolkodókból, művészekből és tudósokból álló, aktívan filozofáló budapesti társaság, a Vasárnapi Kör eszméit közvetítette a cseh származásúként a mellőzés finomabb és kevésbé finom formáit megtapasztaló Dvořák és a bécsi iskola felé és viszont - úgy a budapesti Tanácsköztársaság előtt, mint utána, amikor a bécsi értelmiség és az arisztokrácia egy része tárt karokkal, segélyegyletekkel, főúri mecénatúrával fogadta a bécsi magyar emigránsokat. E szellemi csereforgalomban, networkben Wilde egyfajta csomópont - vagy a hálózatkutató fizikus, Barabási Albert László²² terminológiájával élve - egy „hub” szerepét töltötte be, a bécsi iskolát kötötte össze a budapesti művészettörténészek azon csoportjával, akik így vagy úgy, de valamilyen szellemi kapcsolatba kerültek Lukács körével is. Ezek a kapcsolatok egyfelől mindennaposak voltak, másfelől sokkal erőteljesebbek és szerteágazóbbak, mint eddig gondoltuk - Wilde levelezése így tudománytörténeti szempontból valóságos nemzetközi szenzációt jelent, hiszen segítségével bővíthetjük, olykor felül is írhatjuk a bécsi iskola történetéről eddig szerzett ismereteinket. Másfelől a magyar Wilde az összmonarchia-koncepcióban gondolkodó, éppen egy Draskovich gróf feleségét elvenni kívánó Khuen-Belasi és a lengyel történelmi családból származó, az 1919 előtt a galíciai területek műemlékvédelméért felelősséget viselő Lanckoroński gróf számára politikai értelemben is a cseh-osztrák Dvořák-örökség reprezentánsává, méltó képviselőjévé, fennmaradásának zálogává válhatott

²¹ Uo., 130-131.

²² Barabási Albert László: *Behálózva - a hálózatok új tudománya*. Budapest, 2013.

egy ellenségesnek tekintett közegben: Wilczek gróffal kiegészülve a „titkos Wilde-segélyalap”, ahogy maga Wilde nevezte, a professzor halála után azonnal megkezdte működését Dvořák életműve és annak értelmezése érdekében, többek között szállást, a Harrach-képtár rendezésével szakmai munkát, és ifjabb Karl Wilczek, illetve Karla Lanckorońska személyében jól fizető magántanítványokat biztosítva Bécsben Wilde számára.

De kezdjük újra előlről a történetet. Wilde János művészettörténésznek mintegy 3000 levelét őrzi a Magyar Nemzeti Galéria Adattára az 1915 és 1967 közötti évekből, ezekből adjuk most közre – a Szépművészeti Múzeum nagylelkű támogatásával – az 1915 és 1923 közötti időszak levelezéséből készült válogatást. A helyhiány miatt kimaradt (de szintén kiolvasott, feldolgozott) levelek lényegi információi a lábjegyzetekbe, illetve jelen szöveg hivatkozásaiba lettek beledolgozva, de egyszer érdemes lenne az egész levelezést megjelentetni, erős korfestő kvalitásai miatt. Wilde Ferenc hagyatékában fennmaradtak a Wilde Jánosnak írt kollegiális, szakmai levelek is, így Fogarasi Bélától, Petrovics Elektől, Mannheim Károlytól, Éber Lászlótól, Hoffmann Edith-től, Karl Maria Swobodától, Meller Simontól, Tolnai Károlytól és másoktól, amelyeket most hiánytalanul közreadunk, illetve további jelentős szakmai hagyatékot őrizz Londonban a Courtauld Institut, melynek 1948-tól igazgatóhelyettese volt, illetve a School of Slavonic and East European Studies Library, ahol családtagjai választlevelei, illetve Wilde Margit második világháborús feljegyzései is megtalálhatók.²³ A levelek legnagyobb részét Wilde elsősorban bátyjának, Wilde Ferencnek címezte, de az egész családjának írta, akikkel mai szemmel nézve meglepően szoros, már-már meghökkentő kapcsolatban volt. Kókai, aki szintén érzekelte e levelek a Wilde életkorához képest egyszerre infantilis és koravén, de mindenképpen önfeledten, gyermekien nárcisztikus tónusát, a család ilyenféle organikus, szinte egyénekre nem bontható, egységes testként történő felfogását a háborús viszonyok okozta anyagi és lelki egymásrautaltsággal magyarázza.²⁴ Ennél azonban többről van szó. Wilde testvérei, Dudó és Tyumpika nem házasodtak meg és apjuk halála után együtt maradtak Munisikának vagy Mumisininak becézett, imádott édesanyjukkal – Wilde kötődését pedig alapvetően meghatározta neurotikus, ideges, orvosa, Schuster Gyula által mániásnak nevezett, mindenképpen túlérzékeny alkata, ami egyszerre tette őt odaadóvá és zárkózottá, simulékonnnyá és autonómmá. Nárcisztikussága nem egoizmusból fakadt, éppen ellenkezőleg, gyermeki önfeledtség diktálta. Hivatástudata, ami kompromisszumot nem tűrően vezérelte, bizonyos értelemben megkímélte a felnőtt döntésektől – mintegy a család kicsi kincse maradt mindvégig, akinek nemhogy rosszalló tekintetekkel nem kellett számolnia, de egész életét a család bensőséges színpadán élte, ahol a bukás vagy a magány fogalma nem létezett. Családtagjaival e színpadot akkor is foggal-körömmel fenntartották, amikor egyre világosabbá vált, hogy a történelem brutálisan elválasztja őket – és ennyiben

²³ A levelek lelőhelye: <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/widitem.htm>.

²⁴ Kókai 2010. i. m. 219–220.

igaz, hogy összetartozásuk érzését a mostoha viszonyok csak fokozták. A háború éveiben írt levelek jelentős mértékben forognak Wilde fizikai hogyléte, főképpen a fiatalember táplálkozással kapcsolatos gondjai körül – heti két élelmiszercsomag érkezett pedig otthonról, megpakolva szalonnával, lekvárral, vajjal, süteménnyel, és habár Bécsben nehéz volt tojáshoz, gyümölcshöz vagy péksüteményhez jutni, mindennap volt meleg ebédre lehetősége. A húshiány számára például abban jelentkezett, hogy csirke vagy marha helyett fácánt vagy birkát ettek – és Wilde borongósan jegyzi meg, hogy napi 5 kockacukorra mindenképpen szüksége lenne. Aggodalmaikat valószínűleg Wilde az idegességével együtt járó emésztési problémái, bélbántalmi táplálhatták, testsúlyukat mindannyian gondosan mérték, és Wilde szemlátomást ijesztőnek találta a saját közel hetven kilós súlyát. Nárcisztikus futamai inkább e családi színpadon tartott előadások – a levelek alig tudósítanak például tanítványából lett párja, későbbi felesége, Gyárfás Juliska szerepéről vagy akár csak pusztá egzisztenciájáról, de szakmai munkájának is csak társasági vagy technikai háttéréről értesülünk, gondolatairól, felfedezéseiről alig. A Wilde-gyerekek precizitása, akkurátussága, ami leveleikben időnként szinte komikus módon mindenféle lajstromok, feljegyzések, listák készítésében, „ívek felfektetésében” jelentkezik, egyben záloga annak, hogy beszámolóikból a korhangulat mellett az egész szellemi hálózat kirajzolódik – anélkül, hogy a teljesség ábrázolására és konzerválására irányuló, mindhármójukban jelentkező pedagógiai furor valaha is tudatosodott volna bennük. Néha Wilde Dudónak szánt kedveskedő megjegyzései mintha (ön)ironiáról is tanúskodnának – de ezt elég nehéz tetten érni a szinte gügyögésig lágyuló közös mormolásban, ami a macskák dorombolásához hasonlóan folyamatosan biztosítja a család tagjait az érzelmi együvé tartozásról.

De a feltétel nélküli szeretet hangjait zümmögő, megható kórus nélkül nem maradhattak volna ránk Wilde azon (ön)értékelő beszédei, monológjai sem, melyek a családi színpadon kívül gyerekes dicsekvésnek hatottak és így meg sem születtek volna. Shearman, Wilde egyik londoni tanítványa már-már mentegetőzve számol be professzora zárkózottságáról, diszkréciójáról, ami miatt szinte semmi személyeset nem tud megemlékezésében mondani róla, hasonlóképpen hatnak felvezető sorai, amelyekben amellet érvel, hogy nem kell feltétlen minden művészettörténésznek jeleskednie a koncepcionális vagy metodikai szintű elméleti munkában, legyen elég az, ha valaki rendes, minőségi művészettörténeti munkát végez.²⁵ Valóban különös, hogy Wilde leveleiben lépten-nyomon Dvořák iránta tanúsított, egyre fokozódó elismeréséről számol be, már egyetemi hallgatójaként Dvořák bizalmasának számított, sőt, azt gondolta magáról, hogy ő az egyetlen, aki a tanítványi körből igazán érti mesterét (a bécsi tanszék működéséről és a Dvořák-szemináriumok, a privatissimumok légköréről egészen részletes beszámolókat kapunk), miközben a 20-as, sőt a

²⁵ John Shearman: Johannes Wilde (1891–1970). *Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte. Bd. I. Wien und die Entwicklung der kunsthistorischen Methode.* Hrsg. Stefan Krenn, Martina Pippal. Wien, 1984. 91–98.

30-as években írt tanulmányai, melyekből egy csokorralóló szintén közreadunk, mintha inkább hagyományos stílustörténeti beállítódásról, kifinomult műértésről, mint a szellemtörténet vagy Dvořák elsőprő hatásáról árulkodnának. 1915. december 2-án, bécsi tanulmányai első szemeszterében ezt írja a családnak: „Tegnap Dv[orák] megint egy gyönyörű előadást tartott, örülök, hogy utána legalább Swobodának el tudtam mondani a boldogságomat, amit afölött érzek, hogy éppen most kerültem ide Dv. mellé. – Szomorú, hogy a saját tanítványai nem értik a fordulatait. Én büszke vagyok rá, hogy olyan különösen értem.”²⁶ Dvořák iránti rajongása az első időkben egyre erősödik: „Ma, egy hetes szünet után Dv. óra, aminek borzasztóan örülök már. Gyakorlatok a jövő héten sem nála, sem Schlossernél nem lesznek már, ehelyett szerdán d. e. Dv.-kal együtt elmegyünk az Akademia képtárába megnézni az új rendezést. Az utolsó privatissimum résztvevői voltunk: 6 fiú (mind negyed v. ötödévesek) és 4 lány (ezek még idősebbek); ezek maradnak most az állandó publikum. Hogy ez a 10 ember együttvéve milyen hallgatást tud kifejtetni, az egészen csodálatos, néha úgy hat, mintha megbabonázták volna a társaságot.”²⁷ Később a kapcsolatuk tovább mélyül, 1917. március 18-án csak lakonikusan ennyit ír: „Dv.-kal folyik a bizalmas barátkozás esténként. A munkám halad.”²⁸ Majd: „Tegnap volt az első privatium. Tegnapelőtt pedig egy nagyon szép előadást tartott Dv. Utána együtt beszélgetvén hármásban Swobbal, mondtam egy pár dolgot az előadás tartalmára vonatkozólag: Dv. egyszer csak elneveti magát. »Das will ich eben in der nächsten Vorlesung ausführen.«²⁹ Az ilyesmi nagyon jótékonyan hat a magamfajta kételkedő ember önbizalmára.”³⁰ Ezt az önbizalomhiányt kicsit ellenpontozza egy következő megjegyzése: „Most Strzyg[owski]hoz kell felmennem, a hallgatóságának t. i. kilátásba helyezte újból az én referátumomat. Borzasztó ember, de értem, hogy miért épp engem ereszt ki oly nehezen a karmai közül. Tehát ezt az akadályt még el kell hárítani az útból. Dv. félév-kezdeése bizony meglehetősen erőtlen volt.”³¹ 1917-ben, amikor befejezte disszertációját és hazatért Budapestre, búcsúja a bécsi tanszéktől szinte kegyetlen: „Dvořák-tól is kaptam levelet – lieber Herr Kollege megszólítással – a nyaralás nagyon jót tett neki, szept.-re Karlsbadba megy kúrára, Pestről hallgat. [...] Hej, dicső osztrák főváros, legalább akkora örömmel hagylak itt, mint amilyenvel érkeztem beléd! A két év, amit itt töltöttem, bármily rövidnek látszik is, rengeteg sok újat hozott, egészen átformált, mert szilárdabbá tett. De ez nem Bécs érdeme, hanem a magamé, és annak a munkának az eredménye, melyet már a megelőző években – akkor látható eredmény nélkül végeztem. A jövő elé teljes nyugalommal nézek.”³² A teljes nyugalom azonban nem bizonyult indokoltnak.

²⁶ 1915. december 2. – *Enigma*, no. 83. 110.

²⁷ 1915. december 11. – *Enigma*, no. 83. 111.

²⁸ 1917. március 18. – MNG Adattár, 20151/1979/30/29.

²⁹ „Épp ezt akarom a következő alkalommal előadni.”

³⁰ 1917. május 6. – MNG Adattár, 20151/1979/30/94.

³¹ 1917. május 4. – MNG Adattár, 20151/1979/30/95.

³² 1917. augusztus 25. – MNG Adattár, 20151/1979/30/85.

Amikor a Tanácsköztársaság eseményei és az abban vállalt szerepe, a köztulajdonba vett műkincsek lajstromozása és kiállítása a Múcsarnokban, illetve a rövid ideig egy valódi budapesti iskola lehetőségét felvillantó Meller-tanszéken tartott néhány egyetemi előadása miatti hatósági végzésekkel követően újra Bécsbe érkezik, azzal a feltett szándékkal, hogy csak rövid ideig marad, Dvořák már szeretett és támogatásra méltó kollegaként fogadja. Tietzével együtt állásajánlatokkal és meghívásokkal halmozza el, amelyek között olyan lehetőségek is szerepelnek, mint a *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* és a Thieme-Becker-féle *Künstlerlexikon* szerkesztése, vagy tanácsadói munka Gubynál, a Hölzel Verlag vezetőjénél. Wilde így számol be egy nyilvános Dvořák-előadásról: „Az előadás az Österr. Museumban volt belépődíjak mellett (nekem Dvořák tett félre a maga 5 jegyéből egyet az első sorban, amit persze én a helyszínen elcseréltem egy rosszabbal, hogy ne kelljen az ott ülő notabilitásokat mulattatnom). Ez régi hagyomány még Wickhoff és Riegl idejéből, minden évben van egy ilyen előadás nagyon ünnepélyes formák között. (Ca. 800 főnyi hallgatóság és vagy százan lestek az előcsarnokban esetleg visszahozott jegyekre.) Teljes két órát beszélt Dvořák nagyon szépen, végén egész vallomásszerű hangulatban és magával ragadta a hallgatóságot. Egészen új, még senki által nem tárgyalt dolgokról beszélt és nem idézett mást, mint Loyolai Szt. Ignácot, Szalézi Szt. Ferencet, Szt. Teréziát, Dosztojevszkijt – és egy helyen engem, a disszertációm még íratlan, neki is csak a beszélgetéseinkből ismeretes második részére célozva bekiabálta a 800 emberbe, hogy „auf diese Beziehungen hat uns mein Freund Wilde aufmerksam gemacht.”³³ A publikumban képviselve volt bolsevikiektől lefelé prinzekig (Lichtenstein és Lanckoroński) mindenféle rang, osztály és mentalitás, így az összes múzeumok összes tisztviselői – még Strzygowski is ott volt. Az előadás előtt találkoztam Baldassal, aki elragadóan kedves volt. – Az előadás után vacsora az Imperial egy különszobájában, nekem kellett előre vinnem a grófnőt (nem Steinmant) aztán, az asztalnál is mellé és Dvořák mellé ültetett a gróf (tíz-en voltunk Kokoschka, Swob[odá]ék stb.)”³⁴ Egy másik nap, egy másik levélben: „Dvořák kollégiumából jövök, aki ma kezdte a felfogását a „manierizmus” történetéről előadni, – tehát az én szűkebb területemről – amint ezt az óra előtti véletlen találkozásunkkor bejelentette, mondván, hogy milyen nehéz neki a vállalkozás, és hogy ezeket az előadásokat tulajdonképpen nekem kellene megtartanom. A gróf, aki éppen velem volt, mert egy napra Bécsbe látogatva fölkeresett az Apparatban, nagy szemekkel hallgatta ezt. Nagyon hívott ki magához, úgyhogy meg is ígértem neki annyit, hogy lehetőség szerint még a télen elmegyek egy időre Grusbachba. »Mein Haus steht Ihnen zu jeder Zeit offen.«³⁵ Úgy örült, mint egy gyerek, hogy megint beszélgethettünk.”³⁶ Vagy: „Közelebb jutottunk egymáshoz Mikulával és Ernestóval, mint valaha. Munisiék nyugodtan lehetnek mindenképpen afelől, hogy nagyon jó otthonom van

³³ „Ezekre az összefüggésekre barátom, Wilde hívta fel a figyelmünket.”

³⁴ 1920. október 29. – *Enigma*, no. 84. 145-146.

³⁵ „A házam mindig nyitva áll Ön előtt.”

³⁶ 1920. november 16-18. – *Enigma*, no. 84. 150.

náluk, ami addig, amíg végre egészen a magam lábára állhatok, igazán megbecsülhetetlen érték. Nagyon szeretnek engem (én is őket), és minden módon iparkodnak erről bizonyosságot tenni. Becsületes, derék, jó emberek, amit ebben az újévi első levelemben is hangsúlyozni akarok. A másik igazán nagy segítség Dvořák. Vele is a legigazibb baráti viszonyban vagyok. Szeret és nagyon becsül. Minden dolgát, tervét elmondja, a munkáit megbeszéli velem, ideadja a kéziratait olvasásra. Mondják, ha egy pár napra nem megyek be az egyetemre, mindenkinél kérdezősködik, hogy nem látott-e, és izentet, hogy jöjjenek, mert szeretne már beszélni velem. Mikor az újesztendőre »minden jót« kívántam neki, ezt felelte: »Das Beste ist dass Sie hier sind.«³⁷

De nem csak Dvořák, vagy a bécsi kollegák, különösen barátai, Zimmermann, Baldass, Swoboda, Garger kezelték Wildét a különleges tehetségnek kijáró respektussal, hanem a sok szeretettel Alma maternek nevezett első munkahely, a Szépművészeti Múzeum munkatársai is, akik leveleikben részletesen beszámolnak a Muzinak becézett intézményben és a magyar művészettörténész berkekben zajló történésekről, beleértve a távozó Pasteiner utódlása, azaz a budapesti tanszéki pályázat körüli viharokat is. A tét nem kisebb, mint majd Bécsben, és a konzervatív archeológus, Hekler Antal, a „nevető negyedek” (Éber, Gerevich és Meller mellett) befutása a tanszék élére ugyanolyan törést jelentett Budapesten, mint Bécsben Schlosser triumfálása. Egy szép, reménytelen korszak itt is, ott is véget ért. Meglepő, hogy a huszonéves Wildére – akinek jó esélyei lettek volna egy Meller vezette tanszéken egyetemi tanárként a bécsiéhez hasonló súlyú iskolát teremteni, különösen, ha Fülepet, Antalt, később Hausert, Tolnait is megnyerhették volna a feladatnak – milyen bizalmi feladatokat bízhatnak már kezdőként. Még meglepőbb a hangneme, amiben saját előljárója, a Szépművészeti Múzeum akkori igazgatója, Petrovics Elek szól az ifjú Wildéhez egy levelében: „Az új szerzeményeket igen sok jóakarattal fogadták. S ez bizony jól esett. Akármit tartunk is az ú. n. közvélemény helyesléséről egy közintézetre nézve pozitív haszonnal jár az; legalább azt reméli az ember, s szabadabb mozgást s több lehetőséget ad majd. Hogy Ön együtt érez velem és velünk, úgyis tudom, s hogy ez a tény *igen* kedves nekem, azt pedig – úgy-e, Ön tudja. Ilyen értelemben köszönöm ismét gratulációját. Zimmermann és Baldass urak őszintén érdeklődtek, úgy látszik a dolog iránt; Baldass úr írni is szándékozik a Kunst und Kunsthandwerk-be,³⁸ aminek nagyon örülök.³⁹ Wilde kötődése a Muzihoz ekkor még szintén töretlen: „Petr[ovics] felterjesztést ír, hogy a folyó nyári félévre is utalványozzanak segílyt. (Mindkét dologban az ittlétekor kértem M[eller]t közvetítésre, amit szívesen vállalt, és íme, jól el is végzett.) Hogy ez is sikerült, bizonyítja újból, hol van az én igazi Alma Materem.”⁴⁰

³⁷ „A legjobb, hogy Ön itt van.” 1921. január 8 - *Enigma*, no. 84. 159-160.

³⁸ Ludwig Baldass: Neuerwerbungen des Budapester Museums der Bildenden Künste. *Kunst und Kunsthandwerk*, 20. 1917. 11/12. 387-410.

³⁹ Petrovics Elek - Wilde Jánosnak, Budapest, 1917. június 4. - *Enigma*, no. 84. 60.

⁴⁰ Wilde János - Wilde Margitnak, Bécs, 1917. május 26. - *Enigma*, no. 83. 126.

Wilde első bécsi tartózkodása, azaz az 1915 és 1917 közötti időszak levelezéséből kiderül, hogy nem csupán folyamatosan közvetít a Wiener Schule és a Szépművészeti között, találkozókat szervezve Meller Simon vagy Petrovics Elek számára, miközben fotóreprodukciókat küldet Dvořáknak, magyar szakirodalmat Swobodának, vagy közbenjár az ügyben, hogy Dvořák egy szimbolikus súlyú recenzióval támogassa Meller tanszékvezetői pályázatát, melynek tárgya Meller attribúciója, a Szépművészeti Múzeum Leonardónak tulajdonított lovasszobra lett volna⁴¹ – Dvořák nyilvános előadásban foglalt állást a Leonardónak tulajdonítás mellett, amivel Wilde is egyetértett –, de Petrovics megbízásából a Szépművészeti bécsi szerzeményezéseiben is részt vesz, eljár aukciókra, szakért és képeket vesz, illetve közvetít. Meller és a Leonardo-attribúció bécsi sikeréről így számol be: „Dvořák t.i. kellemes meglepetéssel 2 órán át beszélt a mi Leonardónkról, mint metodikailag igen fontos esetről – a gyakorlatok keretében, ezúttal a Festsaalban tartván meg kb. 40 főnyi hallgatóság előtt, miután minden ellenvetést megvitatott. Az eredménye: abszolút biztonsággal mondhatjuk, hogy a bronz Lo saját kezű műve. Oly lelkesülten beszélt – mindvégig egyedül, kérdések nélkül, csak a legvégén vonván be engem is a tárgyalásba – hogy fél 9 felé járt, mire befejezte. Mellert a legkitüntetőbb dicsérek mellett emlegette közben. Erről persze részletesen kellett referálnom azonnal. Most indulok, kicsit fáradtan az Albertinába. Sok csók Bu.”⁴² De jó diplomáciai érzékkel fáradozott azon is, hogy a bécsi tanszékkal más módon is szorosabbra fűzze kapcsolatainkat: „A gyakorlatra tegnap, tény, jó késéssel értem be, ami azonban nem volt baj, mert megmenekültem az első 10 perc kínjától. Dvořák t. i. rendesen rögtön egy kérdést ad fel, s erre következik aztán a síri és idegesítő hallgatás, mígnem valahogy megindul a beszéd, rendesen Dvořák soliloquiuma. Tegnap látván engem bejönni, hozzám fordult segítségért. Dvořák aztán persze egész 8 óráig sűrűn igénybevett. Jó hangulatban voltam, nagyon jól ment a feleletés. – Nem tudom előlotti örömemben-e, mikor fölmentünk gyakorlat után Dvořák szobájába, átnyújtotta nekem a tegnap megjelent új könyvének egy példányát. (Csak 3-at kapott még a nyomdából, egyet Swob[odá]lnak adott, aki már a gyak. előtt mutatta nekem, egyet magának tartott.) »Katechismus der Denkmalpflege«, a miniszter megbízásából írta a nagyközönség számára, sok képpel. (Majd Tyumpikának is el kell olvasnia!) Hálából persze megint hazakísértem adomázás közt. – Most én a következőt fogom tenni: Megveszem magamnak a könyvet a

⁴¹ Meller, Simon: Die Reiterdarstellungen Leonardos und die Budapester Bronzestatue. *Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen*, 62. 1916. (1917) 213–250. Ld. még: a CIHA 1969-ben Budapesten rendezett kongresszusa alkalmával kiállított szoborról: G. Aggházy, Mária: *La status équestre et les statues équestres de Leonardo*. Exposition du Musée des Beaux Arts de Budapest, 1969., valamint: G. Aggházy Mária: *Leonardo lovasszobra*. Budapest, 1972. A dolog azóta sem jutott nyugópontra, a szobor jelenleg Leonardónak tulajdonított műként van nyilvántartva a Szépművészeti Múzeumban, az 5362-es leltári számon. Ld. erről a legfrissebb összefoglalót: http://www.artmagazin.hu/artmagazin_hirek/megmeretve_avagy_lehet-e_a_lovas_leonardo_alkotasa_-_a_szepmuveszeti_muzeum_kisbronz_washingtonban.1006.html.

⁴² 1917. január 19. – *Enigma*, no. 83. 114–115.

könyvkereskedésben, a kapott példányt pedig Dvořákkal dedikáltatom Majovszkynak és elküldöm neki ajánlva. Azt hiszem ez így nagyon jó lesz.”⁴³

Wilde, akinek a Vasárnapi Kör oszlopos tagja, Fogarasi Béla filozófus régi jó barátja, ekkor még valamelyest jóban van a másik vasárnapossal, Fricivel, azaz Antal Friggyessel, akivel a kapcsolatuk, elsősorban Antal emberi kvalitásai, törtétese, agresszivitása miatt, nagyon megromlik, különösen a Tanácsköztársaság alatt. Töretlen azonban Wilde barátsága Pogány Kálmán művészettörténésszel, akinek harcias és titokzatos alakjáról Szabó Júlia alapvető tanulmánya⁴⁴ után szinte első ízben jutunk új információkhoz, s számos új adalékkal szolgálunk e levelek Wilde két zseniális művész barátja, Nemes Lampérth József és Ferenczy Béni sorsának alakulásáról is. A magyar kapcsolatok vonatkozásában azonban talán a legizgalmasabbak a fiatal Tolnai Károlytól (később Charles de Tolnay) kapott levelei, aki ugyan csak jelképesen tartozott a Szépművészeti Múzeum progresszív törzsgárdájához, de Wildét már Bécsben mentorának tekintette, s Füleppel párhuzamosan neki is rendszeresen beszámolt legújabb olvasmányairól, élményeiről, és sziporkázó elemzéseit olvasva azon is csodálkozhatunk, hogy e zseniális kölyök értékítéletei milyen autonómak már ekkor, a Vasárnapi Kör és az Apparatnak becézett bécsi iskola szellemi bűvkörében: „Időközben elolvastam Dvořák »Palazzo di Venezia« c. munkáját, de meg kell vallanom, hogy fejlődéstörténeti beállítása nem győzött meg egészen. A munka nem egyéb, mint Wickhoff »Wiener Genesis«-ének alkalmazása egy ó-keresztény művészetre. Amit azonban már a római művészetre vonatkozólag is kissé mesterkéltnek és erőltetettnek éreztem (az illusionismust), azt a római mozaikoknál egyenesen tarthatatlannak találok (»Farbenillusionismus«, »Kompositionen illusionismus« stb.). Úgy vélem, hogy ennek az ó-keresztény festészetnek egészen más forma-akarása volt, mint az illuzionismus, (legalább is a reprodukciókból ez tűnik ki; hogy az eredeti művek előtt talán meggyőzne Dvořák álláspontja – az lehetséges, de nem valószínű). A könyv olvasása azért nagy élvezetet nyújtott és egyes gondolatok igazán tetszettek. Most Rintelen »Giotto«-ját olvasom, az élvezettől üvöltve. Kevés művész talált ilyen művészi lelkületű interpretátorra, mint Giotto. E könyvről és Löwy »Naturwiedergabe«-járól, majd következő levelemben számolok be. Most pedig újból bocsánatot kérek Doktor úrtól, amiért oly pontatlanul végeztem el feladatomat. Remélem, hogy egészségileg teljesen jól érzi magát úgy Ön, mint családja. Az Apparat összes tagjai és Garger, dr. Baldass, dr. Zimmermann meleg üdvözlötüket küldik. Maradtam igaz híve: Tolnai Károly.”⁴⁵

A *The Journal of Art Historiography*, azaz Richard Woodfield professzor szíves hozzájárulásával az *Enigma* 85. számában közöljük Paul Stirton, a New York-i Bard

⁴³ 1917. február 9. *Enigma*, no. 83. 116.

⁴⁴ Szabó Júlia: Pogány Kálmán, művészettörténetünk elfeledett alakja. In: Szabó Júlia: *Utak és tanulságok*. Sajtó alá rend. Marosi Ernő. Budapest, 2014. 472-484.

⁴⁵ Tolnai Károly - Wilde Jánosnak, 1919. február 1. - *Enigma*, no. 84. 77-78.

Graduate Center professzorának *A bécsi iskola Magyarországon - Antal, Wilde és Fülep* című tanulmányát,⁴⁶ melyben a magyar művészettörténeti historiográfia szempontjából egy igen érdekes koncepciót vázol fel. „E tanulmánynak két célja van.” - írja. „Az egyik nyilvánvaló: hogy ismertesse néhány olyan, magyar származású és Bécsben tanult művészettörténész felfogását és pályafutását, akik az első világháború alatt, illetve közvetlenül utána Budapesten találkoztak. Kritikus pillanat volt ez a magyar történelemben éppúgy, mint a közép-európai modernitás megértése szempontjából. A radikális szellemi közeg, a háború és a forradalom élménye fogékonnyá tette ezeket a tudós elméket a művészet és a kultúra új megközelítései iránt, ezért megkérdőjeleztek számos, Bécsben tanult esztétikai alapelvet. E csoport néhány tagja azonban lehetségesnek tartotta a művészettörténet olyan jellegű megközelítését, amely mintegy kapcsolatba hozza a bécsi iskolát és a budapesti Lukács-kört. Ezt a kapcsolatot tartják ma a 20. század közepétől a végéig virágzó, társadalomtörténeti aspektusú művészettörténet [social history of art] ihlető forrásának. Jelen tanulmány másik célja kevésbé konvencionális. E csoport szétszóródásának, illetve az egyének karrierjének vizsgálata lehetővé teszi, hogy a külföldön kialakult irányzatokat összehasonlítsuk a két háború közötti Magyarországon meghonosodott művészettörténet-írással. Közvetve arra akarok utalni, hogy megfelelően támogató politikai környezetben Magyarországon jellegzetes művészettörténeti irányzat alakulhatott volna ki. Az 1919-es nemzedék jelentőségének megértéséhez fel kell vázolni a művészettörténet, mint tudományos diszciplína történetének néhány magyarországi elemét.”⁴⁷ Tudománytörténeti összefoglalója után Stirton rátér az „1919-es nemzedék” tagjainak felsorolására:

„Ez a csoport túlnyomórészt az 1909-től az 1921-ben bekövetkező haláláig Max Dvořák vezette második bécsi művészettörténeti tanszék tanítványaiból állt, akik 1912 és az 1920-as évek eleje között tanultak az intézetben: Antal Frigyes (1887-1954), Wilde János (1891-1970), Tolnay Károly (1899-1981), Hoffmann Edith (1888-1945) és Lányi Jenő (1902-1940). Még számos művészettörténész tartozott közéjük: Otto Benesch (1896-1964, szintén Dvořák tanítvány) és Hauser Arnold (1892-1978, aki később Berlinben tanult Adolph Goldschmidtnél). Véleményem szerint e csoport jelentősége abban áll, hogy tagjai az első világháború alatt, illetve közvetlenül utána Budapesten találkoztak, ahol - jórészt a budapesti értelmiség fokozott balra fordulása miatt - új utakat kerestek, aminek következtében utóbb radikális fordulatot hajtottak végre tanult művészettörténeti alapelveikben. Amikor laza csoportosulásként először találkoztak, még fiatal, bár ígéretes tehetségű diákok voltak. Antal megvédte doktori disszertációját a francia festészetben a 18. század közepétől az 1815-ös restaurációig uralkodó, egymással szöges ellentétben álló festészeti stílusokról. Wilde még Dvořák irányításával a disszertációját írta a korai olasz rézkarcokról (1918-ban fejezte be), hasonlóképp Benesch (Rembrandt rajzairól írta

⁴⁶ Paul Stirton: *A bécsi iskola Magyarországon - Antal, Wilde és Fülep. Enigma*, 21. 2015. no. 85. 81-99.

⁴⁷ Stirton 2015. i. m. 81.

1921-ben elkészült disszertációját). Együttműködésük és korai munkájuk középpontja a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteménye volt, ahol mindhárman asszisztensként vagy fizetetlen gyakornokként dolgoztak.⁴⁸

Ez a felsorolás első megközelítésben furcsának tűnhet a számunkra, hiszen a magyar művészettörténészek között kakukktójásként szerepel az osztrák Otto Benesch, aki jelenlegi ismereteink szerint csak Wilde ötlete nyomán néhány hónapig tartózkodott Magyarországon, amikor segített előkészíteni Közoktatásügyi Népbiztosság a köztulajdonba vett, azaz elrekvirált műkincsekből tervezett kiállítását: Beneschre a műtárgyak meghatározásához volt szükség. Wilde kapcsolata Benesch-sel elég ellentmondásos, a meghívás előtt például így ír róla ez a különben igen gyengéd érzelmű, decens fiatalember: „Dv[orák] holnap befejezi az előadásait, szegény erősen lefogyott, úgy látszik nem jól van. – Igaza van Tyumpikának: Benescht kell rövidebben kezelni, mert ő nem ismer más tekintetet, mint a magáét. Néha valóságos hányási rohamokat érzek, ha látom.”⁴⁹ Noha Budapesten végzett munkájával Wilde később elégedett volt, nem tartozott a szoros értelemben vett barátai közé és semmiképpen nem volt a magyar művészettörténészek 19-es generációjának tagja. Akár Antal Frigyes kollegái, már 1919 előtt fenntartásokkal kezelték: „Benescht nem engedem a közelembbe, tanulja meg mi a tisztesség. (Bár az ilyesmi nem megy, a meglevő rossz karaktert nem lehet az emberekből kiölni. Próbálja valaki megnevelni a Frici⁵⁰ urat! Az ilyen személyekkel szemben csak védekezni lehet és kell.)” – írta Wilde családjának 1917. március 24-én.⁵¹ Hoffmann Edith ugyan a Szépművészeti munkatársa is volt és Dvořákot is hallgatta, de mint azt már fentebb idéztük, nem doktorált Dvořáknál, és igazi jelentőségét is inkább csak később fogta fel. A fiatal Hauser viszont a jelzett időszakban személyesen nem lehetett Dvořák tanítványa,⁵² mivel 1919-ig itthon volt, majd Olaszországba és onnan Berlinbe ment, Wilde a leveleiben őt nem is említi, csak Ferenczy Béni (akinek szókimondó levelezését Wildéékkel az *Enigma* következő, 86. számában tervezzük közreadni), írja Wildének eléggé pikírtén: „Hauser egy gazember – itt él, mint egy síber és nem csinál *semmit* – napi 400,000 Mkás penzióban az Unter den Lindenen – arany karperec, lakkcipő, Opera, Gylt, amit akarsz – senkivel se találkozik, talán bankárokkal?”⁵³ – ami jelzi Wilde körének véleményét Hauserről. Lányi nevét 1923-ig Wilde szintén nem említi, az említett laza csoportosulásnak nemigen lehetett tagja, aminek oka talán abban keresendő, hogy Lányi Schlosser-tanítvány volt, így a „másik oldalon” állt – de Lányi tudománytörténeti pozíciójának teljes felderítésével még adós a magyar művészettörténet-írás, dacára az „*Emberek és nem frakkok.*” – *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai* című ötkötetes kézikönyvben (a jelenlegi Wilde-kiadásokban is közre-

⁴⁸ Uo., 83–84.

⁴⁹ 1917. március 8. – *Enigma*, no. 83. 119.

⁵⁰ Antal Frigyes.

⁵¹ *Enigma*, no. 83. 121.

⁵² *A század nagy tanúi*. Szerk. Borus Rózsa. Budapest, 1978. 128–129.

⁵³ Ferenczy Béni – Wilde Ferencnek, Potsdam, 1923. július 20. – MNG Adattár, 20151/1979/23.

működő) Körber Ágnes Lányiról írott tanulmányának.⁵⁴ Ahogy azt Marosi Ernő előre jelezte, noha az elmúlt évtized igencsak megélnéült magyar historiográfiai kutatásai számtalan monografikus eredménnyel járultak hozzá az összképhez, az nehezen fog összeállni az összefüggések és a hálózatok felismerése, elemzése nélkül: „Ez a veszélye mindenfajta életrajz-gyűjteménynek, lexikonnak stb., a történeti ismereteket felidéző e legprimitívebb irodalmi műfajnak, amelynek hátránya még az is, hogy a „nagy” vagy kicsiny fáktól nem mindig látni az erdőt. [...] A »párhuzamos életrajzok« műfaja régóta feltételez egy tertium comparationist, amely túl van az életsorsokon, a személyes meggyőződéseken, s esetünkben ez a tudomány, a szakma, mint olyan.”⁵⁵ Wilde levelezésének jelenlegi kiadása éppúgy, mint a Zádor Anna művészettörténész visszaemlékezéseit tartalmazó négy kötet,⁵⁶ vagy a Gerevich Tibor-dokumentumokat tartalmazó dupla *Enigma*-szám,⁵⁷ amit nemsokára remélhetőleg újabb követ, azonban már a „tertium comparationis”-hoz vezet.

Stirton felsorolását a még „lazának” sem nevezhető „csoportosulásról” azonban érdemes egy olyan fotográfiaként felfogni, ami valamikor 1919-ben készülhetett, egy olyan pillanatban, amikor épp az osztrák Benesch is a Szépművészeti Múzeumban sürgölődött, azzal a lelkes és tehetséges művészettörténész társasággal együtt, akiknek tagjai: Hoffmann, Pogány, Meller, Antal, a bécsi tanulmányút és a bécsi emigráció között rövid ideig éppen Budapesten dolgozó Wilde, vagy a Grafikai Osztályra rendszeresen bekukkantó, bár a Szépművészeti Múzeumban soha nem dolgozó diák Tolnai, miközben őket a kép jobb szélén az események elől visszahúzódo, nem is művészettörténész végzettségű múzeumigazgató, Petrovics Elek aggodalommal telt, féltve őrző tekintettel figyel, és a háttérben felsejlenek a velük egy épületben dolgozó Éber László, a Műemlékek Országos Bizottsága előadója vonásai. És erre a fiktív pillanatfelvételtre talán tényleg érdemes jelképesen rákasírozni a fiatal Hausert, mint olyan személyt, aki Antal, Wilde és a szintén diákkorú Tolnai mellett intenzív kapcsolatokat ápolt Lukácsékkal, azaz a Vasárnapi Körrel is, vagy a művészetkritikus-filozófus Fülep Lajost, aki szintén a vasárnaposok közé tartozott, habár nem sok köze ez idő tájt a Szépművészeti Múzeumhoz. Itt fontos megjegyezni, hogy noha Hauser látni vélte Wildét már Budapesten a Vasárnapi Körben, Balázs Béla naplói szerint Wilde először (és utoljára) Bécsben jelent meg a társaságban és akkor is

⁵⁴ Körber Ágnes: Lányi Jenő (1902–1940). *Ars Hungarica*, 31. 2003. 281–298.; Körber Ágnes: Lányi Jenő (1902–1940). „Emberek, és nem frakkok”. *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény*. Szerk. Bardoly István, Markója Csilla. Budapest, 2007. 463–468.; Körber Ágnes: Lányi Jenő, a Donatello-kutató. *Magyar művészettörténészek, magyar művészettörténet a vészkorszakban*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 21. 2014. no. 80. 70–80.

⁵⁵ Marosi Ernő: Művészettörténet-írás, művészettörténészek. *Emberek, és nem frakkok*. 2007. i. m. 11.

⁵⁶ *Zádor Anna* I–IV. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2008. no. 54., 55., 57. és 16. 2009. no. 58.

⁵⁷ *A római iskola*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 16. 2009. no. 59. és *Gerevich Tibor (1882–1954)*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 16. 2009. no. 60.

nagyon hallgatagnak mutatkozott. Tekintve, hogy Wilde 1915-től, a Vasárnapi Kör megalakulásától Bécsben tartózkodott és leveleiben sem említi a kört soha, valószínűleg Balázs emlékszik jól. Ugyanakkor Antal, de főképpen Fogarasi révén, akivel szoros baráti kapcsolatban volt, és aki előadni is hívta a Szellemi Tudományok Szabadiskolájába, Wilde valószínűleg képben volt Lukácsék működésével és szellemi teljesítményével kapcsolatban, még ha nem is tartotta a Vasárnapi Kört komoly szakmai fórumnak, Fülep írásait pedig bizonyíthatóan Bécsben is olvasta és minden bizonnyal beszélt róluk Dvořáknak. Wilde családja különben így reagált Fogarasi (visszautasított) felkérésének hírére: „Gondoltam, mulatni fogsz a Fogarassal folytatott eszmecsere-men, azért írtam le. Hogy ő a lemondó nyilatkozatodra nem felelt, lehet, hogy a mély elmeélnék sajátos szórakozottsága, Dudi rém mérges, s azt mondja, nem érti, hogy okos ember létére be nem látja - vagy téged gondol oly kevésbé előrelátónak, aki azzal számolni nem tudna, mit jelentene számodra időben, energiában, még csak egy ilyen tervvel való foglalkozás (ha talán csak a prospektusuk számára akarna programot kapni v. ilyesféle). Hiszen ezer munkával vár biztosan az új hivatalod őszre, s aztán ha neked időd van, sok-sok fontosabb programod van, s ha fellépni akarsz, van ám más ensemble is, mint a Hauser - stb. »Szabad iskolá«-ja - nekik persze egy bécsi doktor, meg egy ilyen »vas« keresztény jól jönne, és illetve egy államtisztviselő. [Wilde Ferenc kézírásával]: De ellenkezőleg: azt hiszem, azért nem reflektált a Meller, mert mint okos ember rögtön belátta, hogy az idén még teljességgel lehetetlen lekötőd nekik bárcsak egy órát is, - mint Tyumpi írja: ott lesz a hivatali dolgod, oda kell jól bedolgoznod magad (ők is így tettek eleinte) ha pedig hivatalon kívül is tudsz leisztolni és előadást tartani, akkor ott van pl az Éberék boltja, illetve társulata, az többet jelent neked a tudományban meg a miniszt.-ban is, mint az olyan magántudóskodás. Az várhat.”⁵⁸ Lányit viszont azért is nehéz ideképzelnünk, mert ő csak 1920-ban érettségizett. De ez a Stirton által készített fiktív pillanatfelvétel mégiscsak rögzít egy valóságos lehetőséget, amit a szerző egy korábbi cikkében⁵⁹ Budapesti Iskolának nevezett el, noha ez a Budapesti Iskola, ahogy ő is írja, Budapesten soha nem valósulhatott meg. „Wilde, Antal és Hauser jelentős szerepet játszott abban, hogy a művészettörténet tudományos diszciplínává lett Nagy-Britanniában, és az utóbbi kettő tevékenysége meglehetősen felértékelte egyetemi körökben a társadalomtörténeti aspektusú művészettörténet rangját a második világháborút követő években. Ám a fent említett tudósok izoláltan, távol maradtak attól a fizikai és szellemi közegetől, amelynek meghatározó ideáljait köszönhették. Az első világháború hősies időszaka után elillant egy olyan budapesti művészettörténeti iskola reménye, amely a bécsi iskola elveit vehette volna alapul, és a Vasárnapi Körben felbukkant elméletekből kikristályosodó, új szellemi eszközökkel továbbfejleszthette volna, mert a tudósok szétszóródtak a világban. Az első világháború második felében ugyan megvolt Budapesten egy kifinomult társada-

⁵⁸ *Enigma*, no. 83. 127.: 157. jegyzet.

⁵⁹ Paul Stirton: The 'Budapest School' of Art History. *Kultúra, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Szerk. Jankovics József, Nyerges Judit. Budapest, 2011. 144-150.

lomtörténeti aspektusú művészettörténet megalkotásának lehetősége, ám ennek továbbfejlesztése a háborút követő rezsimben lehetetlennek bizonyult, és egészen a második világháború utáni évekig kellett várni, hogy az ekkor megírt művek jelentős hányada nyomtatásban napvilágot lásson.”⁶⁰

Az *Enigma* Wildével és a bécsi iskolával foglalkozó számait Pataki Gábor művészettörténésznek, az *Új Művészet* szerkesztőjének ajánlottuk, 60. születésnapja alkalmából. Ha valaki, hát ő – aki végtelen kíváncsisága és korlátlanak tűnő tárgyi ismeretei birtokában dominánsan az Európai iskolára és a hosszú 60-as évek nagy generációjára fókuszálta figyelmét – fel tudja mérni, mit is jelentenek ezek a törésvonalak a magyarországi művészettörténet szempontjából. Törésvonalról törésvonalra ugrálunk ebben a XX. századi történetben, minden csak a megszakadásról és az egyre illúzióvesztettebb újrakezdésről szól – de amíg olyan emberek is szerepelnek a történetben, mint Wilde János, vagy az Ünnepelet, és még sokan mások, van okunk büszkeségre.

⁶⁰ Stirton 2015. i. m. *Enigma*, no. 85. 98-99.